

Discurs d'investidura pronunciat pel Dr. Joan Perucho

La circumstància que la Universitat Rovira i Virgili m'hagi honorat amb la investidura de doctor *honoris causa*, que representa un alt honor per a mi, determina també el meu agraïment profundíssim i la convicció claríssima que aquesta elecció no ha estat justificada pels meus escassos coneixements d'erudició poètica, com a forma d'investigació, i que és, així mateix, la forma substitutòria de la revelació imaginativa d'un hipotètic coneixement. He procurat, per tant, racionalitzar (si és que això és possible) aquestes dades en un discurs sobre la forma com es produeix, normalment, aquest coneixement. L'accés hi és representat per la cultura i el seu vehicle: la lectura. Per tant, els parlaré de la lectura com a vehicle de la cultura.

És evident que sense lectura no hi ha afecció a la cultura. Es comença llegint. Cal començar, doncs, la lectura ben aviat, i l'interès anirà venint gradualment, per poc que hom no tingui predisposicions contràries. És molt important, pel que a mi em sembla, tenir afecció a la lectura perquè aquesta és el vehicle normal i insubstituïble, no sols pel plaer estètic, que hom espera i produeix, sinó també per la cultura en general. La lectura és el vehicle de la cultura.

La cultura de la lletra impresa (inventada o almenys divulgada per Gutenberg, segons Mc. Luhan a *The Gutenberg Galaxy*, 1962) és la que jo entenc com a veritable cultura. En aquests darrers temps, s'acostuma a parlar d'altres cultures, com per exemple, la de la imatge i la del so. Però és clar que sense el substratum de l'escriptura no són cultura, i sempre hi ha per dessota aquesta relació inherent. Àdhuc l'acció d'estudiar és, normalment, lectura. Hom observa determinant el fet que per a la cultura de la imatge cal l'educació de l'ull, així com per a la del so cal la de l'oïda, però no serien res sense la implícita relació amb l'educació en general i, específicament, amb la cultura crítica. I aquesta ens ve donada per la lectura, la qual inclou al·lusions, i àdhuc ironies. És allò que volia dir un crític (Pere Gimferrer) quan, a propòsit de *Botànica oculta*, declarava haver-se fascinat per una escriptura que proposava: «El cavaller es passejava entre les fanerògames.» Era, segons ell, una descripció revolucionària. Exacte. Però era inútil sense la referència cultural irònica, i això és el que volia dir.

Ara bé, d'una manera general, cal tenir en compte, en aquest viatge inicià-

tic, les consideracions que fa T. S. Eliot a *Notes Towards the Definition of Culture*, dient que el terme «cultura» té diferents accepcions, segons considerem el desenvolupament d'un individu, d'un grup o classe, o de tota una societat. Però també cal tenir en compte diverses formes de realitzacions. Ens trobem davant d'un fet complex. Podem —afegeix Eliot— pensar en el refinament de les maneres, o *urbanitat* i *civilitat*; si és així, primer pensarem en una classe social. Podem pensar en l'*erudició*; si és així, l'home de cultura és l'erudit. Podem pensar en la *filosofia* en el sentit més ampli, un interès en les idees abstractes i alguna experiència per manipular-les; si és així, podem voler significar l'intel·lectual. O potser estiguem pensant en les *arts*; si és així, voldríem significar l'artista i l'afecionat o *dilettante* (com a comprensió de la música i la pintura). Si examinem les diverses activitats indicades, segons Eliot, cal admetre que la perfecció en qualsevol d'aquestes no pot conferir cultura a ningú. El lligam de totes és, evidentment, la lectura, que es presenta com el vehicle de la cultura. I no oblidem que segons Sèneca «Sapientia sola libertas est» (La saviesa és l'única llibertat, *Epístoles* 37.4). Però sempre, per sota, hi ha la lectura com a vehicle.

En realitat, ho vaig començar a comprendre a Tarragona i en totes les meves intervencions com a escriptor del mes. Vaig intentar analitzar l'efecte negatiu que produeixen els mitjans de comunicació audiovisuals en els hàbits de lectura. D'antuvi, aquesta obligava a fer una gimnàstica mental. No hi ha res que arribi d'una manera fàcil. L'accés a la cultura és, al principi, una mica aspre i ascètic. Demana un esforç que no es fa perquè sí. El més greu s'esdevé pel fet que la televisió o la ràdio s'ofereixen d'una manera tan còmoda i fàcil, que els afeccionats a la lectura se senten àdhuc captivats per les seves imatges suggestives i porten els ulls cap a la petita pantalla. Llavors hom vol abandonar la televisió, perquè es presenta com a nociva i té la culpa, amb la ràdio, que es llegeixi poc. Però hom sempre s'apunta a tornar a mirar una bona pel·lícula que va veure quan tenia vint anys, si la fan per televisió, i això encara és acceptable, perquè el cinema no és simplement un mitjà de comunicació, és un art. De totes maneres, aquests espais (junt amb la immensa majoria dels altres, buits d'esperit cultural) sedueixen i redueixen el temps útil que abans hom esmerçava per a la lectura: per a la cultura.

La cultura és, en el fons, un repertori de possibilitats. Proporciona les dades que cadascú, segons la seva manera d'ésser, la seva sensibilitat, escollirà per confrontar-s'hi. Com que no es pot llegir tot, hom acaba per assimilar allò que li convé fonamentalment. La cultura que a través dels repertoris ens ofereixen les escoles i les universitats, ens dona, a tots els cridats, un nivell superior però

divers. Perquè tothom llegirà, és cert, Shakespeare o Cervantes, o Goethe o Rilke, però alguns aprofundiran més en Balzac o en Dickens, en Leopardi o en Kafka. Tothom sap qui és qui; això no obstant, hom es nodreix de les seves afinitats: Lluïll o Bacon? Dostoievski o Eça de Queiroz? Maragall o Valéry? Dels dos autors, la mancança de l'un i l'abundància de l'altre provoquen les nostres diferències. Som diferents perquè malgrat l'idèntic nivell de la pròpia computadora cultural hem begut en diferents fonts: coneixem Plató, sí, però no Zenó d'Elea. I viceversa. Això afecta àdhuc els investigadors, que fan una professió pròpia de l'exploració de la cultura, com es pot veure, per exemple, en Harold Bloom a través del seu llibre *The Western Canon: The Books and School of the Ages* (Nova York, 1994).

Aquest fet ens fa diversos i divertits. La comunicació de masses (televisió, ràdio, cinema) ens fa iguals, ens uniformitza, i així ens trobem rient dels mateixos acudits i acabem pensant tots de la mateixa manera (un exemple: els cors de rialles indicatives d'on cal riure). Per altra banda, la lectura ens fa lliures (recordem Sèneca), fa possible la meditació del que hem llegit (la imatge televisada i la paraula radiada, no), fa possible el salt enrere i tornar a llegir la frase endimoniada que no hem estat capaços en aquell moment d'entendre bé.

Defenso el concepte de cultura com a pràctica de la tolerància i em sento inclinat a afirmar que una persona culta (la que s'ha fet a través de la lectura) és aquella que pot debatre els problemes més complexos sense alterar-se, amb la idea que tot és relatiu i que a la vida no hi ha res de segur, o molt poques coses (que són les que creiem com a revelació). Hom se sent tolerant i lliure. És exactament al revés del que passa amb els mitjans de comunicació de masses, que imposen un criteri. Per això, quan hom veu que en un país hi ha hagut un acte de força, s'adona que el primer que procura el nou governant és fer-se seves la ràdio i la televisió, molt abans que els diaris i les revistes. Aquests vindran més tard, perquè són més reflexius i no influencien tant l'esperit de la gent. La premsa passa una crisi de lectura. Com els llibres, tampoc no es venen els diaris. (És corrent veure en un bar el client que espera el diari abandonat per un altre, amb el benentès que el diari no és del client sinó del bar i per a ús dels clients. És excessiu el preu d'un diari? Em sembla que no.)

Quan la televisió diu quelcom sembla que esdevé autoritat absoluta, i, evidentment, produeix un mal. S'inicia des d'aquí un procés d'uniformització massiva que sols es podria modificar incrementant els continguts culturals. Però això és el peix que es mossega la cua. Qui mana? Els promotors culturals o el públic? Dintre del món estrictament cultural també es formula la mateixa pregunta. Qui mana: l'escriptor o l'editor? Sembla que tot això hagi arribat a la

problemàtica de la demanda i l'oferta. Ara es tendeix a vendre el llibre com un producte manufacturat simplement per les grans editorials, amb màrqueting i promoció publicitaris intensíssims. S'edita, a la fi, el que vol el gran públic (vegeu *La rebelión de las masas*, escrita per Ortega y Gasset fa més de seixanta anys). Se salden els llibres o es destrueixen. A vegades, això serveix per a intimidar l'autor o castigar-lo per no obeir determinades ordres editorials: «Li oferim la possibilitat d'adquirir els seus llibres a preu de cost (?). Si en el termini de quinze dies no hem rebut cap notificació seva, entendrem que no li interessa aquesta possibilitat i, per tant, procedirem a la liquidació i/o destrucció d'exemplars».

Les al·legacions anteriors acabaven fent una crida a les institucions responsables i conscients del problema, recomanant-los que protegissin la formació de les biblioteques públiques i privades i que la gent llegís i estimés el llibre a través dels educadors, que són gairebé els únics que poden impulsar l'amor al llibre i a la lectura. No sols cal estimar el llibre com un producte de cultura, sinó com a entitat física: collir-los de terra, de les lleixes de les biblioteques, agafar-los, sentir el perfum de les tintes, acaronar-los, contemplar-los com unes joies. Solament llavors podrem recobrar la gran tradició cultural d'Occident que estem perdent molt de pressa.

Per altra banda, hom observava les variacions del temps en el gust: l'interès tradicional del lector mitjà, en literatura es projectava sobre la novel·la. Car representava el gènere més imaginatiu en el qual la peripècia argumental amagava, en els grans cimals del producte, una profunditat allisonadora del comportament humà i, també de vegades, de testimoniatges d'uns determinats ideals en l'aspecte sociològic o moral. L'important, però, seguia essent allò que s'esdevenia dins la novel·la, el *racconto*, l'argument impressionant dels fets.

No era necessari recórrer als clàssics, encara que aquests mantenien l'exigència (ho hem vist amb el *Tirant lo Blanc*) del lector no especialitzat. Personalment, i al marge de teories estètiques, penso que la sensibilitat moderna podria haver començat (deixant enrere Cervantes, Richardson, Fielding, Sterne, Prévost, etc.) amb Stendhal i el *Lafcadio* i *La Cartoixa de Parma* (que donaren a l'autor una glòria tardana, propera a 1880) i una visió de la *porchetta* cruspida a Albano en companyia d'*Armance*, tenint la ciutat de Roma més enllà de les brillants sabates de xarol; o, una mica després, amb Honoré de Balzac i la seva pupila *Eugénie Grandet* o *La cosina Bette*, encara que amb inversions melodramàtiques i genialment mediocres, a vegades en escenaris aristocràtics, però vulgars.

Al costat d'això, ens trobaríem l'inefable Mr. Pickwick i els seus papers pòs-

tums (la primera edició dels quals —en llibre— vaig tenir la fortuna de trobar a Londres, acompanyat pel poeta Àlex Susanna, ara fa uns quants anys: no hi faltava ni una de les quaranta-tres magnífiques il·lustracions de Robert Seymour i Phiz; l'endemà ho celebrava amb l'amic Joan Gili, d'Oxford, en un dinar al londinenc Savoy). Més ençà, el lector s'endinsava en les jungles de Kipling, en els fantasmes de Henry James, en el temps perdut de Proust, en la *Jacobé* de Joaquim Ruyra o en *El cavaller inexistent* d'Italo Calvino, i en les propostes per a l'estètica del segon mil·lenni. Hi ha també Joyce, Huxley, Bernanos, Virginia Woolf, Mauriac, Capote, Cela, Sánchez Mazas o el darrer Paul Auster. També podia interessar a aquest lector l'illa de les Sirtes relacionada per Julien Gracq tant com el vals ballat esbojarradament en la nostra ciutat de Barcelona per Pel Zeni de Francesc Trabal.

Però d'un temps ençà, al lector li interessien també cada vegada més les experiències humanes afectives, que tinguin un personatge real al darrere, com les *Mémoires* de Saint-Simon, posem per cas, amb la galeria dels personatges de la cort reial, les ressonants ultratombes de Chateaubriand, les preocupacions del senyor de Montaigne o els seus diàlegs amb el germà de l'ànima, Étienne de la Boétie. Més ençà, després de les digressions del cavaller Casanova de Seingalt, o del marquès de Courtine, o del Baró de Maldà. Pot restar abocat a les meditacions i soliloquis de Pío Baroja en *Desde la última vuelta del camino*, on després de relacionar la seva vida, ens informa dels seus versos divertidament dolents. Un amic meu els cantava (el pintor Josep Maria de Martín) en les reunions de la revista *Alerta* (fa d'això tants anys!) que teníem en els mínims i abrigats salons de l'ara inexistent cafè Guinea:

Este café musical
con aire de sacristía
tiene un público correcto
de señores de tirilla,
de estudiantes de ingeniero,
de médicos y de artistas,
de alguna que otra jamona
y de alguna que otra ninfa.

També han estat molt llegides les memòries de César González Ruano, gran periodista d'entre les dues guerres; les del catòlic Mauriac o les de Churchill, les de Raïssa Maritain i les divertidíssimes de Josep Maria de Sagarra. Ell ens diu que «de la modèstia de les meves intencions, us explicaré la veritat; us contaré la meva aventura; consignaré el vi de les tavernes i el so de la corneta del meu regiment; miraré de definir-vos una mica la pell i l'ànima de les persones de

carn i ossos que m'he topat pel camí; us explicaré, per dir-ho en poques paraules, la història de la meua vida».

També el lector ha derivat actualment cap als diaris (o dietaris), com poden ésser, per exemple, el d'Anna Frank o els Anais Nin, que enlluernà Henry Miller, el del *Tròpic de Càncer*. Entre nosaltres, una de les poques lectures d'aquest gènere és, sens dubte, el *Vel de Maia*, del delicadíssim poeta Marià Manent, o les *Hores angleses*, de Ferran Soldevila, o el *Quadern venecià* del ja citat Àlex Susanna. Quant a viatges, podríem confirmar que gairebé tota la literatura de Josep Pla és viatgera.

Si passem als epistolaris, ens trobem amb la sorpresa de Leandro Fernández de Moratín (no s'han d'oblidar, naturalment, les cartes de Madame de Sevigné o les de John Keats), amb les informacions d'una Barcelona del segle XVIII, i les del novel·lista andalús Juan Valera des de Rússia, Rio de Janeiro o Washington. Primordialíssimes per a nosaltres són les que integren l'epistolari de Carles Riba, recentment editades, que presenten un personatge capital de la nostra cultura —rigorós i sever— transformat en un ésser capaç d'afecte i de tendresa. També inclouríem en aquesta secció les cartes de Nicolau d'Olwer a Ramon d'Abadal i a Ferran Valls, de lectura obligada respecte a la història política de Catalunya.

La poesia pot ésser literatura, però generalment no ho és. De conformitat amb el que acabo de dir vaig posar un ram de roses a la tomba d'Edgar Allan Poe, a Baltimore, no fa gaire. Per contra, és una aventura vers l'absolut i és com una veritat revelada, que no es pot relatar ni explicar i, per tant, no és estrictament descripció literària. La poesia, malgrat les aproximacions estètiques dels investigadors, és un misteri. És allò que deia Ramon Llull: «On pus oscura és la semblança, pus altament entén l'enteniment qui aquella semblança entén.» El pur misteri a vegades pren una grandesa reflexiva, com en la gravetat amorosa d'Ausiàs March:

Plena de seny, donau-me una crosta
del vostre pa que em lleve l'amargor;
de tot menjar m'ha pres gran dessabor,
sinó d'aquell me molta amor me costa.

O com en una cançó de Jacques Prévert, que emfasitzava:

Il dit non avec la tête
Mais il dit oui avec le coeur
Il dit oui à ce qu'il aime
Il dit non au professeur
Il est debout.

O l'angoixa de l'eternitat davant el destí de la condició humana, com en Joan Maragall:

I quan vingui aquella hora de temença
en que s'acluin aquests ulls humans,
obriu-me'n Senyor, uns altres de més grans
per contemplar la vostra faç immensa.
Sia'm la mort una major naixença!

Més cap a nosaltres, apareix la figura de Carles Riba, un dels màxims poetes de la cultura europea que, a través de totes les tragèdies, ha reivindicat sempre la glòria de la cultura i de la unitat d'Europa, com es pot veure en un poema revelador del llibre *Les elegies de Bierville*:

Súnion! T'evocaré de lluny amb un crit d'alegria,
tu i el teu sol lleial, rei de la mar i del vent:
pel teu record, que em dreça, feliç de sal exaltada,
amb el teu marbre absolut, noble i antic jo com ell.
Temple mutilat, desdenyós de les altres columnes
que en el fons del teu salt, sota l'onada rient,
dormen l'eternitat! Tu vetlles, blanc a l'altura,
pel mariner, que per tu veu ben girat el seu rumb:
per l'embriac del teu nom, que a través de la nua garriga
ve a cercar-te, extrem com la certesa dels déus;
per l'exiliat que entre arbres fosques t'albira
súbitament, oh precís, oh fantasma! i coneix
per ta força la força que el salva als cops de fortuna,
ric del que ha donat, i en sa ruïna tan pur.

Després de l'examen de la poesia, direm que el teatre és també literatura en la qual participa una altra cosa, és una altra cosa. Ha d'ésser literatura, però cal que sigui, a més, una cosa diferent: teatre. Recordo, per exemple, que a l'obra *La fam*, de Joan Oliver, estrenada durant la Guerra Civil, se li atorgà, amb tots els honors, el Premi Ignasi Iglesias 1938 de la Generalitat de Catalunya. El premi fou un èxit literari quant al text editat, però fou un fracàs en l'estrena teatral. *La fam* era un producte excel·lent des del punt de vista literari i inoperant damunt de l'escenari. El mateix es pot dir del teatre de Jacinto Grau o del finís-sim Azorín.

És per això que aquests dos gèneres formen part de la cultura com la filosofia, la ciència, les arts i les tècniques, que és bo que tinguin un vehicle d'expressió literàriament notable, però no els el cal. I no els el cal perquè no són essencialment literatura, sinó una cosa afegida important.

Pel que fa a mi, he dit algunes vegades que iniciant-me en el món de la literatura vaig entrar pròpiament en la literatura. Sembla una redundància. I això ho vaig fer amb un impuls segur, temperamental, ja que és sabut que la meua literatura no surt de la vida sinó de la pròpia literatura. Abans de la Guerra Civil, quan jo tenia tretze o catorze anys, estudiava el que se'n deia «preceptiva literària», que era una cosa reprovable, perquè per mostrar el que era la literatura se servia d'uns exemples que, en la majoria dels casos, hom quedava aterrat en veure el que s'havia de llegir. Llavors jo pensava que la literatura de quiosc era la bona, que la literatura era Dick Turpin, Rocambole, Sir Phantasm o Raffles, i això sí que eren lectures divertides, veritablement. Però una vegada, en un d'aquests calendaris de paret en què s'arranca un full cada dia (s'anomenava el calendari Bonavia), va sortir un poema de Josep Carner, *La balada de Nadal per cantar-la els pirates de la mar*, una balada tendríssima i un poema extraordinari. El vaig llegir i vaig veure que allò sí que encaixava en el panorama que ens ensenyaven a la classe de preceptiva literària; també vaig veure que allò era molt diferent i molt superior a les meves lectures d'aventures. El cas és que aquest poema de calendari (i un altre que vaig descobrir posteriorment, de Juan Ramón Jiménez) despertaren en mi una vocació, potser perquè ja hi havia terreny preparat, no ho sé. En qualsevol cas, vaig començar a escriure per mimetisme, esguardant fixament Sagarra, Carner...

Va ésser un procés gradual. Al principi, els poetes que m'interessaven foren Carner, Riba, Manent, Sánchez-Juan o Cernuda, Larrea i Salinas. Després, les coses s'anaren ampliant, perquè el meu pare comprava revistes com *Mirador*, més tard, *Meridià*. En aquestes revistes es publicaven informacions molt actuals en aquell moment. Hi havia articles sobre Dalí i sobre Miró, sobre Huxley o Bernanos. Molts, especialment sobre les arts plàstiques d'avantguarda, que jo no entenia. Això no obstant, totes aquestes coses incitaven la meua comprensió, la meua curiositat. Invitaven a preguntar-se: què vol dir això? No ho entenc, però... deu ser interessant. I llavors començava a moure'm, a llegir notes, assaigs, crítiques, i poc a poc la informació anava arribant. Jo buscava llibres pertot arreu, anava al mercat barceloní de llibres vells de Sant Antoni (veritable escola de bibliografia en aquell temps) i amb els pocs diners que em donava el meu pare per anar al cinema, comprava... en fi, explorava una mica pel meu compte. Recordo molt bé que vaig enfrontar-me amb un article als quinze anys que m'impressionà. Ara no podria assegurar que fos un de Lluís Muntanyà (o de Sebastià Gasch?), però em sembla que ho era. Es tractava d'un article sobre Joan Miró, i s'hi reproduïa un quadre de la col·lecció de Josep V. Foix, titulat *Cap d'home*. Per a mi, aquest quadre era veritablement intel·ligible, una

mena de galimaties. Naturalment, vaig pensar que l'enze era jo, no el pintor ni l'autor de l'article. No vaig reaccionar amb sarcasme, sinó, molt al contrari, amb humilitat. No entenia aquell quadre, per tant, què faria per entendre'l? Calia estudiar aquestes qüestions. Evidentment, ho vaig fer, tot empassant-me muntanyes de literatura crítica de *Les Cahiers d'Art*, *La Nova Revista*, *Trossos*, *La Revista de Catalunya*, *Revista de Occidente*, *Cruz y Raya*, etc.

Tot això ho trobava en el mercat de Sant Antoni, a la llibreria Catalonia o en els Serveis de Cultura al Front, quan vaig incorporar-me a l'Exèrcit. Aquesta època em marcà (lectura de *Presència de Catalunya*) perquè, molts anys després, esdevingut un home espigat, em vingué el desig de continuar les recerques amb els amics Antoni Vilanova i Antoni Comas en el camp, però, del llibre antic, amb l'emoció de les primeres edicions, que aleshores no valien a penes res. Un mestre per a mi fou el llibreter Josep Porter, pare del meu amic Miquel. I també l'inoblidable Eroles, amb parada a les Drassanes, que havia estat company de Salvat-Papasseit.

Amb el pas del temps, la meua poesia derivà cap al món fantàstic en prosa, ja que vaig creure erròniament que la poesia en vers havia passat, i que era qüestió d'incorporar-la a les fabulacions en prosa. Ningú llegia versos, llevat dels poetes. En realitat, la meua prosa fou una derivació de la meua poesia, i crec que hi ha una coherència entre les dues formes d'expressió cultural, s'hi troba un univers clos en ell mateix, amb significació pròpia.

Ara bé, «que la comtessa prengués el te de les cinc de la tarda», com deia Valéry, no m'interessava gens. La vida, com a matèria d'art novel·lable, no m'interessava, però m'interessava el que en deien els llibres, i transformava i ampliava les escenes que sortien en aquests llibres en un maremàgnum de fantasia esclatant. La veritat és que trucava a la porta d'aquests llibres en el món de la imaginació. Era el meravellós. Per això la meua literatura ha estat titllada de culturalista. Efectivament, ho és.

Per a mi, és important la literatura. Sóc una rata de biblioteca, evidentment. Una vegada vaig ser membre a Madrid dels jurats dels Premis Nacionals de Literatura. Per atzar, em tocà dinar just davant del ministre del ram que m'havia nomenat membre del tribunal i que, per tant, teòricament, ho sabia tot sobre mi. Sorprenentment, em preguntà d'on era, i en contestar-li jo que afortunadament era de Barcelona, se sentí, a l'altra banda de la taula, una veu profunda i ressonant que digué: «Mentira, Perucho nació en una biblioteca.» Era la veu de Francisco Rico. Això ho diu tot.

Què representa, per a mi, el fantàstic? Ho he dit diverses vegades. El fantàstic representa la pura i simple reivindicació de la poesia i el meravellós davant

la racionalitat excessiva de la vida, que és el que en el fons representa tota la literatura fantàstica. En les meves memòries *Els jardins de la malenconia*, dic que l'element fantàstic és allò que fa sortir l'home del que és habitual, quotidià i antifantàstic. La circumstància que acompanya els éssers humans els resulta, a vegades, en tant que lectors, enutjosa pel fet de recordar en tot moment llurs condicions i llurs límits, que l'enfronten a ell mateix. S'escapa relativament cap una joventut que ja no té, cap uns actes heroics que no són els seus o cap uns amors que mai ha viscut en la seva excepcionalitat. Encara que no siguin tan excepcionals aquests fets, el lector també s'escapa de les vivències corrents, car, a la fi, està immers en el llibre i dins dels seus personatges. Per això, en el fons, tota literatura és escapista.

Continuo afirmant que el fantàstic incideix encara més per aquest camí, atès que tradicionalment es nodreix del misteri. A mi, en particular, em sedueixen les coses fantàstiques per allò que tenen de meravellosa irracionalitat, perquè creen un món que vulnera irònicament l'ordre al qual estem acostumats, regit per normes i lleis misterioses, és a dir, poètiques. En conseqüència, em separo de la realitat per crear un ordre fantàstic, que és el que considero més excepcional, més i més allunyat de les coses òbvies i quotidianes. S'imbrica en el passat perquè aquest ens revela la natura del present. Realment, al futur no li trobo cap indicatiu esperançador de felicitat.

Com asseguro amb una certa fortuna, el miracle sorgeix com una flor rara i misteriosa. La cultura és aquesta flor. He remarcat —i remarco ara— que la cultura és l'única flor que ens resta per salvar-nos de la pròpia destrucció.